

IMRE LÁSZLÓ

Párhuzamok és ellentétek Kemény Zsigmond politikai jellemrajzaiban

Meglehetősen kézenfekvő volna Kemény Zsigmond két politikai jellemrajzát a Plutarkhosz-féle *Párhuzamos életrajzok* hatása alatt született műként értelmezni. A két *Wesselényi Miklós*-ban nemcsak apa és fia van párhuzamba állítva, de mögöttük felsejlik Széchenyi és Kossuth ellentéte is. A *Széchenyi István* pedig egyértelműen a Kossuthtal való szembeállítás pozíciójából portretizál. Műfaji szempontból aligha vonható kétségsbe Plutarkhosz ihlete, de az írói pozíció és ambíció is hasonló: „Én ugyanis nem történelmi művet írok, hanem életrajzokat, s az erény vagy a bűn nem a legkiválóbb tettekben nyilvánul meg, hanem egy-egy jelentéktelen dolog, mondás vagy tréfás megjegyzés gyakran jobban megvilágítja valaki jellemét, mint a legnagyobb csaták, hadseregek vagy ostromok.”¹ Kemény is jellemrajzot akar adni s nem széleskörű történelmi elemzést.

Annak révén is párhuzamosként értelmezhetők e jellemrajzok, hogy Csengery Antal nevezetes gyűjteményében jelentek meg 1851-ben (*Magyar szónokok és státusférfiak*), tehát más magyar politikusok (Eötvös, Kölcsey, Deák) életrajza is összevetésül szolgál, azaz: a kor kiváló államférfijainak sorsparallelizmusa ad választ politikai és történelmi lehetőségek mérlegelésére. (A párhuzamba állítás szembeötlővé teszi, hogy a hivatalos politizálástól ’48 nyarán-őszén nemcsak Széchenyi vonult vissza, hanem Batthyány, Deák és Eötvös is, tehát Kossuth irányzatával mindnyájan szakítottak.) Igazi dialógus azonban a két politikai jellemrajz hőseinek esetében alakul ki. Olyan gondolati párbajok ezek (hasonlóan a *Háború és békében* Pierre Bezuhov és Andrej Bolkonszkij, a *Varázshegyben* pedig Naphta és Settembrini esszébetétekké váló beszélgetéseihez), amelyek nemcsak a magyar reformkor és forradalom, hanem az európai politika aktuális kulcskérdéseit és a világformálás karakterológiai dilemmáit is érintik, s ezen túl valami műfaji komplexitás is működik. Epikus alakítás értekező részekkel váltakozik, s a narrátor lírai hevülete éppúgy szerves alkotóelem, mint a drámai feszültség vagy a tragikai elrendezés.

Különleges, többek által kiemelt remekmű *A két Wesselényi Miklós*, melyben a „párhuzam és az ellentét át- meg átszövi egymást, voltaképpen összefűzi, mintegy szerves egészzé forrasztja a két történetet”² A narrátori pozíció is többszörösen megterhelt. Keményt megrendíti ifjúkori bálványának, utóbb barátjának halála. (Wesselényi 1850. április 21-én halt meg, 24-én a Kálvin téri templomban ravatalozták fel, s Kemény is tagja a baráti küldöttségnek, mely Zsibóra kíséri a koporsót.) A műben érintett vitákban mégis

¹ PLUTARKHOSZ, *Párhuzamos életrajzok*, ford. MÁTHÉ Elek, Bp., Osiris, 2001, I, 529.

² BARLA Gyula, *Kemény Wesselényi esszéjéről*, Alföld, 1976/2, 59.

rendre Széchenyit igazolja s Wesselényit marasztalja el, mégpedig az 1850-ben aktuális érzelmi és intellektuális diszpozíció folytán. Viszont arra is épp elég ok és lehetőség van, hogy Wesselényi igazát hangsúlyozza például Kossuthnal szemben, aki a '48–49-es időszak talán legproblematisabb konfliktusát meglehetősen korlátolt módon kezelte: „a szabadságnak oly olvasztó ereje van, hogy mihelyst mi alkotmányos jogokat nyújtunk, tüstént megszűnik a nyelv elleni mesterkélrt reakció és az idegen ajkúak sietendnek érdekeiket a szabadság és magyar nyelv érdekeibe olvasztani.”³ (Ez a Wesselényit Kossuthnal szemben igazoló beállítás azonban már a *Széchenyi Istvánból* való, tehát Kossuth ellen irányul, s nem Wesselényi érdeméül szolgál *A két Wesselényi Miklósban*.)

A két Wesselényi Miklóst átszövő párhuzamokat és ellentéteket meghatározza tehát, hogy általában „Kemény elmarasztaló ítélete Wesselényiről 1848–49-nek szól, s Wesselényin át Kossuthnak is”⁴ s hogy Wesselényi iránti minden tisztelete és rokonszenve ellenére is „az árnyoldalakat helyezte homloktérbe s az érdemeket gr. Széchenyi István kitüntetéséért mellőzte”⁵. Az is szembetűnő, hogy a harmadik (sőt, ha az idősebb Wesselényit is számításba vesszük, akkor negyedik), de annál meghatározóbb, hol megnevezett, hol megnevezetlen főalak Kossuth, akivel úgy is fel kell venni a harcot, mint akinek növekvő népszerűsége ingerli Keményt (és eszmetársait). Azért is, mert Kossuthra (mint távollévőre) a felelősséget az önkényuralom idején minden kockázat nélkül rá lehetett hárítani, s ezáltal mások ártatlanságát lehet bizonyítani, s felmentését lehet elősegíteni. Kemény őrizkedik attól, hogy Kossuth érdemeire térjen ki (a világban ugyanis dokumentálható módon, cikkei szerint nagyon is gyakran értett egyet Kossuthnal egészen '48 őszéig), legfeljebb közvetett célzásait regisztrálhatjuk, amikor olyan politikusokról beszél, akik sok hibát követtek el, de tevékenységük nélkül meg sem indultak volna bizonyos jó jelű folyamatok. Gyulai később a *Romhányiban* (a kiegyezés után írt verses regényében) adja az egyik szereplő szájába azt, hogy Kossuth ugyan helytelen döntésekkel bizonyos esetekben sokat ártott, de buzgalma és lánglelkű toborzó beszédei nélkül a szabadságharc sikerei meg sem születhettek volna. Egyelőre az idősebb Wesselényiről mondja Kemény, hogy bizonyos hivatalban „valószínűleg több szolgálatot tehete a hazának, mint az oly versenytársak, kiknek hibái kevesebbek ugyan, de honszerelmük és buzgóságuk is kisebb”⁶.

Tegyük hozzá: egy év sem telt el a tábornokok aradi kivégzése óta,⁷ tehát a megjelenésre szánt, s a választörvényszékek, de legalábbis a bécsi kormányzervek véleményének befolyásolását is célzó írástól maradéktalan őszinteség és tárgyi teljesség nem várható el. A Keményt igazán vezérlő indulat mégis „bensőből” származik, a „vérmérsékbeli ellen-

³ KEMÉNY Zsigmond, *Széchenyi István = K. Zs., Sorsok és vonzások*, Bp., Szépirodalmi, 1970, 275.

⁴ TÓTH Gyula, *Utószó = Uo.*, 386.

⁵ PAPP Ferencz, *Báró Kemény Zsigmond*, Bp., Pallas, 1923, II, 56.

⁶ KEMÉNY Zsigmond, *A két Wesselényi Miklós = KEMÉNY, Sorsok és vonzások, i. m.*, 32.

⁷ *A két Wesselényi Miklós* valószínűleg már 1850 nyarára elkészült, ugyanis októberre a *Széchenyi Istvánt* is befejezte Kemény, amelyben visszahivatkozik a Wesselényi-pálya vizsgálatára.

félnek” (Németh László kifejezése) szól. Elismerő jelzőkben így sem fukarkodik, főleg, ha nem írja le Kossuth nevét, mint amikor azt fejtegeti, hogy Wesselényi visszavonulása után „Deák szolid és óvatos politikája egy zsurnaliszta szenvedélyes és ragyogó dialektikája által váltott fel”⁸ A kétségtelen igazságtartalmú párhuzam (és ellentét) Kossuth és Deák jellemzésében látszólag karakterológiai ellentételezés, de akárcsak Plutarkhosznál, olyan személyiségjegyek jelennek meg, melyek országok sorsát dönthetik el: „És Deák saját meggyőződésének elnémítása vagy feláldozása nélkül nem vihetett szerepet Kossuthal ugyanazon minisztériumban. Mert Deák kiválólag a logika, Kossuth a képzelődés embere volt. Deák a szenvedélyek legingerlőbb perceiben is a törvényes út tántoríthatatlan barátja vala, Kossuth pedig hajánál fogva vonszolta a kérdéseket a forradalmi térre.”⁹ A Deák–Kossuth ellentét érdekessége, hogy Kemény ebben egy későbbi „választás” (a kiegyezés lehetőségére főképpen a *Forradalom utánban* és a *Még egy szó a forradalom utánban* cíloz) esetére csoportosít érveket.

A párhuzamok rendszerének rejtett (vagy nem is annyira rejtett) logikája érvényesül abban, hogy az értő (a beavatott?) olvasó nyomban érzékeli, hogy a Wesselényi-portrénak Kossuth ellen is irányuló jegyeivel találkozik: „De Wesselényi hiúsága után indult. Tapsok által részegítette le magát. A faltörő politikába szerelmes. Ő inkább vágyik ragyogni, mint használni.”¹⁰ A parallelizmusok működésének varázshatalma (nem jelentés nélkül való, hogy Kemény Wesselényi és Széchenyi mellett Deákot, Kossuthot is közvetlenül ismerte az országgyűlési vitákból és személyesen is), hogy a politikai taktika azonossága olykor karakterológiai hasonlatosságon alapszik. Wesselényi és Kossuth esetében feltétlenül, bár az sem kizárt, hogy a 20-as, 30-as éveiben járó Kossuthra eldöntő hatást is gyakorolt a roppant népszerű Wesselényi, tehát – mintegy ösztönösen – utánozta is. Viszont azonos politikai koncepciót és értékrendet olyan meglehetősen különböző személyiségekhez lehet kötni, mint Széchenyi és Deák.

Kemény beállításában – némi túlzást engedve meg magunknak – a ’30-as években bálványozott Wesselényi nem egyszerűen követendő példa Kossuth számára, hanem egyenesen olyan helyzetben láttatja Wesselényit, amilyenbe Kossuth fog kerülni. Azt írja ugyanis, hogy Wesselényi az 1830–31-es országgyűlésen „a parlamenti ékes-szólásnak olyan magas fokára emelkedett, hová azelőtt talán senki se”.¹¹ Nem volna nehéz itt (egyfajta mélylélektani okfejtéssel) a Wesselényi–Kossuth párhuzamban a siker nélküli politikus és az oratori szerepet meg sem kísérő Kemény kisebbségi érzéséből, kudarcélményéből magyarázni sok mindent. A valóságban azonban szinte a XXI. század elejéig erőteljes (és korántsem mindig pozitív) dominanciája van a szép, patetikus fogalmazásnak az intellektuálisan mérlegelő és morálisan érzékeny közéleti magatartás rovására.

⁸ KEMÉNY, *A két Wesselényi*, 95.

⁹ KEMÉNY, *Széchenyi*, 318.

¹⁰ KEMÉNY, *A két Wesselényi*, 47.

¹¹ *Uo.*, 50.

Kemény majd – Verbőczy alakjával a *Zord időben* – Magyarország pusztulását is nagymértékben egy ilyen pátoszos-retorikai magatartásra vezeti vissza, s talán valóban indokolt ez a szembeállítás nemcsak 1850-ben, hanem sokkal később is. Hosszú távra jószerejű a fiatal Wesselényiről adott jellemzés: „kiforrott politikai nézetekkel és státusférfiúi tapintattal nem bírt”.¹² A bátran opponáló, a nemzet valós vagy felnagyított fenyegetettségét patetikusan feltáró beszédmód a legutóbbi időkig alkalmas a magyar közvélemény meghódítására. Az idősebb Wesselényiről olvassuk, de Kossuthra, a Kossuth-típusra is érvényes: „főként sérelmi szónok vala, nem pedig organizáló státusférfi”.¹³

A két Wesselényi „párhuzamos életrajza” a történelmi folyamatok és viselkedésmódok egyfajta átöröklését illusztrálja. Az idősebb Wesselényi zsigóói kastélyában a középkor durva erkölcsi és Voltaire szelleme egyesült a Biblia szellemével (ez utóbbit az ifjú feleség hozta magával). Jellemző az első epizód: mint fiatal huszártiszt a galíciai kerület főispánjának alacsony származásából űzött gúnyt, amikor a gyermekkorában fodrászzkodó főispánnal kívánta volna a haját göndöríttetni és rizsporoztatni. Ez a „csíny” se humánusnak, se demokratának, sokkal inkább agresszívnek és dölyfös arisztokratának mutatja. Az oláh pap (aki azzal dicsekedett, hogy ő vezette Rákóczi seregének hátába a labancokat) mindenféle törvényes eljárás nélküli felakasztatása a következő minősítést kapja: a magyarok közt növelte a császáriak oldalán harcoló Wesselényi István tekintélyét az ilyen önkényesség, mely „egyszermind megfoghatatlan és népszerű volt”. Kemény nemzetszemléletének újdonságát az jelenti (már a *Korteskedés és ellenszereiben* is), hogy sérelmek és önsajnálathelyett megmutatja: a magyar nemesi viselkedés valóban nem kompatibilis az európai szokásrenddel. Az 1849-es katasztrófa után megnő ennek a jelentősége. Mikor és hol rontunk el valamit? Nem magunkban (is) kellene a hibát keresni a történelmi fátum és a hibázott németek (vagy szomszédos népek) helyett?

A magyarság (akárcsak az idősb Wesselényi) tehát „szörnyeteg”, de értékek hordozója is. Az idősb Wesselényi szenvedélyes hazafi, de inkorrekt: „S ki tudná megmondani, szíve volt-e nemesebb, vagy véralkata iszonyúbb?”¹⁴ Az is jellemző, hogy nem ellenzékes hazafisága, hanem voltaképpen köztörvényes kihágás miatt kerül Kufsteinbe: szomszédjával, Haller gróffal való ellenségeskedése oda fajul, hogy fegyveresen ront neki szomszédja kastélyának. A magyar közvéleményben azonban az idősb Wesselényi népszerűsége határtalan volt, s ez (mondja a nemzetkarakterológus Kemény) nem mutat közgondolkodásunk jó ízlésére, erkölcsi fogékonyságára. Megjegyzendő: a két Wesselényi durvább, alantasabb gesztusainak bírálói inkább arisztokrata körökből kerültek ki, a kevésbé művelt kisnemességnek és a köznépek általában imponáltak ezek az úri „csínyek”. Kemény ezúttal is párhuzamot készít elő, de melynek végpontja már a *Forradalom után* passzusa: „S Kossuth nem az ellenzék főnökei közt tudott hódítani, hanem

¹² *Uo.*, 53.

¹³ *Uo.*, 28.

¹⁴ *Uo.*, 13.

rendkívüli szónoklatának varázsával a karzatokat ragadta el, a nők szemében fakasztott könnyeket, és az ifjak kedélyét húrozta fel a fellengző vagy sivár elszánásokra. Kezében vala a közönség szíve.”¹⁵ Kemény szövegében (szövegeiben) olyan analógiák tükröződnek egymásban, amelyek a nemzeti közgondolkodás végletes anomáliáit sejtetik.

A *Széchenyi István* izgatottabb, szenvedélyesebb *A két Wesselényi Miklós*-nál. Alapkérdéseket akar tisztázni, míg nem késő. Az önkényuralmi korszak első szakaszában leginkább aktuális tanulságokat hangsúlyoz: Széchenyi a fajszeretet és a honszeretet fogalmai közül az elsőt részesítette előnyben. Egy népet akart megmenteni Európa számára, mely a Nyugat-Európában megmaradt ellenszenv és negatív emlékek (kalandozások, pusztítások, Isten ostora) mellett is „bizonyosan annyi különöst, s erejénél fogva bizonyosan annyi jót és nemest is rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja.”¹⁶ Mindezt azért tartja fontosnak, mert Széchenyi-portréját szembeállítja a többek által terjesztett „anti-életrajz”-zal. (Mint ahogy benne van a Széchenyi-esszében egy párhuzamos, Kemény előadásában megelevenedő Kossuth-életrajz is.) Sokan gondolták ugyanis úgy, hogy „a legnagyobb magyar” pályája sok következetlenségből, rögtönzésből tevődik össze, hiú, szeszélyes karaktere hol megalapozott, hol ad hoc akciókba sodorta. Ezzel az „anti-életrajz”-zal vitázva mutat rá Kemény arra, hogy Széchenyi azok közé tartozik,

kik egy nagy eszmét, egy nagy törekvést tűztek magok elébe, s annak áldozzák fel munkásságuk egész összegét, éppen ennél fogva száz meg százszor fognak a külön kérdések irányában következetlenné látszani... S mi vala Széchenyinek nagy és mindent alárendelő törekvése? Fajunk biztosítása s nemesb kifejtése.¹⁷

(Arany már a *Toldi estéjé*-ben, tehát 1848 elején a nemzet érdekét és fennmaradását a „haladás” elé helyezte, talán Széchenyi hatására is.)

A *Széchenyi István* egyik legérdekesebb észrevétele, hogy a bukás és Széchenyi összeomlása nemcsak a Béccsel való konfrontációnak, illetve Kossuth radikális útra térésének, hanem (s ennyiben indokolt is volt bizonyos fókig önkínzó lelkifurdalása) az általa eredetileg elindított reformok annak idején előre nem látott hatásának következménye. A *Hitel* kezdeményezése, az ősiség eltörlése, a birtokviszonyok megváltoztatása például riasztó eltolódásokra adhatott lehetőséget: „a fekvő vagyons gyors forgatása által az ország területének – ha ellenszer nem használtatik – szembeötlő összegét idegen tőkepenzesek s nem magyar nyelvű iparosok kezébe szállítják át.”¹⁸ Széchenyi tehát önnönmagával kerül ellentétbe: az ősiség megszüntetésével, a földbirtok korlátolatlan adásvételével „idegen” (német és zsidó polgári) kézre kerül a termőföld. Itt aztán a több

¹⁵ KEMÉNY Zsigmond, *Forradalom után* = K. Zs., *Változatok a történelemre*, Bp., Szépirodalmi, 1982, 279.

¹⁶ KEMÉNY, *Széchenyi*, 133–134.

¹⁷ *Uo.*, 133.

¹⁸ *Uo.*, 272.

párhuzamos pálya (a Wesselényieké, a Széchenyié, a Kossuthé) mellett felismerhetővé válik Kemény szorongása is (az ő pályatörténete inkább csak az olvasóban képződik meg), akinek tépelődése nagyon is aktuálisnak mutatkozott Németh László számára 1940-ben: „Kemény egy történelmi gyökerű és érzékű magyar polgárságot akart”, amit hiába remélt, mert ennek helyét „egy idegen kölcsönpolgárság foglalta el”.¹⁹ A megdöbentő mindebben – egyebek mellett – az, hogy sem Széchenyi, sem Kemény nem bízott abban, hogy ha valóban „szabad verseny” alakulna ki a földbirtoklás és kereskedelem területén, akkor a magyar birtokos nemesség és arisztokrácia helyt tudna állni az új, polgári elemmel szemben.

Tulajdonképpen az 1850–51-ben született művek (a két politikai jellemrajz mellett a *Forradalom után* és a *Még egy szó a forradalom után*) pánikjának ez a végső magyarázata. A magyar versenyképességben való kételkedés (mely majd Szabó Dezsőt és Németh Lászlót is oly kétségbeesett útkeresésre készíti) a fő ösztönzője a nemzetpedagógiai ambíciónak, az okok keresésének, s a helyzet orvoslása óhajának. A *Forradalom után* fogalmazásában:

a magyar nemzetenél alig lehet oly higgadt tanácskozmányt összealkotni, melyben egy dagályos kép, egy ragyogó kifejezés, vagy egy szerencsés ötlet ne nyomjon annyit, mint egy mély eszme, egy szabatos gondolat, egy hasznos terv. Ez keleti származásunkról hitelesebb bizonyáglevél, mint minden nyomtatott irat.²⁰

A gyakorlati érzék, a logikus tervezés, a szabatos gondolat háttérbe szorulása ismét csak a magyar politika meghatározó személyiségeit idézi, de azzal a leverő konklúzióval, hogy keleti származásunk folytán szinte lehetetlen a szorgalom, a takarékoság, a sikeres gazdálkodás felülkerekedésében reménykedni.

Az elfogultságmentes és a nemzet szellemi-erkölcsi emelkedését előirányozó szerzői fogadkozás a *Széchenyi István* elején ennek a pesszimista önelemzésnek az ihletét is magán viseli: „Szándékom nem volt megméltározni a közvéleményt áltanak és ámitások terjesztésével; igyekeztem tehát menekülni az önzéstől és részrehajlástól, sőt a kegyeletektől is azon pontig, hol ítéletemnek még árthatnának.”²¹ S ez valóban Széchenyi programjához illeszkedő óhajlás, hiszen Széchenyi a *Kelet népében* azzal vádolja Kossuthot, hogy a „szívhez szól ahelyett, hogy az észhez szólana”. Mondanunk sem kell, hogy Kossuthnak nem a programja állt szemben a gyakorlati teendőkkel, hanem a modorát, s az ahhoz köthető irreális és illúziós nemzeti önimádatot lehetett szemére vetni. Kemény a hagyomány, a történelmi örökség szerves folytatása alapján szeretne erkölcsi emelkedést és polgári racionalitást látni a magyarságban, mindkettőt a nemzet érdekével és múltjával összhangban. Ez egybecsengett egyéb-

¹⁹ NÉMETH László, *Kemény Zsigmond* = N. L., *Az én katedrám*, Bp., Magvető – Szépirodalmi, 1975, 614.

²⁰ KEMÉNY, *Forradalom után*, 281.

²¹ KEMÉNY, *Széchenyi*, 120.

ként a Csengery-szerkesztette portrégyűjtemény alap gondolatával is: a *Magyar szónokok és státusférjak* egyes darabjai Bach és Schwarzenberg beolvasztó törekvéseiben és Kossuth függetlenségi politikájában egyaránt a történeti folytonosság megszakítását látták, s ezzel szemben vették fel a harcot, amikor „látszólag teljes szakadás állt be a magyarság életében”.²²

Az egymás mellett felsorakozó párhuzamos életrajzok (a két Wesselényi, Széchenyi, Kossuth, Kemény) nem létezhetnek egymás mellett izoláltan, szükségképpen mozgásba jönnek az olvasói tudatban, vitába szállnak egymással, az utókor felől nézve pedig igazolást vagy cáfolatot nyerne, illetve mindezen folyamatos értékviszonyítások rendszerében egy tragikus szituáció drámai megteremtéséhez járulnak hozzá. Ez nem is nagyon lehet másképpen, hiszen vereség, kivégzések, nemzeti megaláztatás, az alkotmányos lét szüneteltetése (a magyarság történelmi jogainak figyelmen kívül hagyásával az összbirodalom egy alárendelt népcsoportjává degradálása) – mindez sürgette a történetek értelmezését, a tennivalók meghatározását.

Megfeleltethető ez a tragédia tetőpontja, a katasztrófa utáni hanyatlás és igazságtéves fázisának, amikor a katarzis feltétele a bűnök és bűnhődések, bűnösök és áldozatok, továbbélők és továbbvivők szerepének tisztázása. Kíséri mindezt a tragikum irracionálitása is: lehet keresni és meg is lehet találni (Kemény egyebet sem tesz!) felelősöket, bűnösöket és áldozatokat, de az egész történetet (vagy legalábbis ’48–49 eseményeit) az emberi tettek uralhatatlanságának élménye teszi fogvacogtatóvá, félelmetessé. A következmények kiszámíthatatlanságának példája: Kemény a *Még egy szóban* hosszasan érvel amellett, hogy a horvátok, szerbek, románok fegyveres felkelését nem lehet leveletetni a magyar nyelv terjesztésének, hivatalos nyelvvé emelésének szándékából, tehát valami irracionálist lát a magyarságra támadó nemzetiségek viselkedésében. (Igaz, a két jellemrajzban hibáztatja a magyarosító törekvéseket.) Nem annyira a tragikum metafizikájának léggörék idézik azonban Kemény fejtegetései, hanem inkább a politikai játéktérnek mint sakkjátszmának az analógiája merül fel: az ellenfél tervei, s a győzelemhez vagy vereséghez vezető lépések teljességgel vagy részleteiben előre nem láthatók, kikövetkeztethetetlenek.

Bényei Péter monográfiája (*A történelem és a tragikum vonzásában*) Kemény szép-irodalmi műveiben tárgyalja ezt a kérdéskört, s maga is arra a következtetésre jut (Barta Jánossal egyetértve), hogy a vétség és megtorlás elvű tragikumkoncepció jegyében legfeljebb a regényalakok egy része értelmezhető, egészében a tragikum Keménynél ennél tágabb, rejtélyesebb és kiszámíthatatlanabb.²³ Gyulai óta szokás hangoztatni, hogy az erény tragikuma, sőt a túlhajtott erény tragikuma játszik szerepet Keménynél, párhuzamos életrajzaira azonban ez felváltva érvényes és érvénytelen. Mindenesetre az „erény túlzása” képlet nemcsak Wesselényire és Széchenyire vonatkozik: olyan szenvedélyeket

²² SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Költői megformáltság Kemény Zsigmond politikai jellemrajzaiban*, ItK, 1976/3, 356.

²³ BÉNYEI Péter, *A történelem és a tragikum vonzásában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 210.

és mozgalmakat gerjesztettek, amelyeket egy idő után már nem tudtak ellenőrizni és kordában tartani.²⁴ Tulajdonképpen a Kossuth párhuzamos „életirata” is ezt igazolja 1850-ig, csakhogy az ő esetében Kemény a személyes hibákra (hiúság, hatalomvágy, illúziókergetés) helyezi a hangsúlyt.

Ugyanakkor (elsősorban a *Széchenyi István*-ban) olyasféleképpen tervezi meg a tragikus életsors tempóját, amilyenek Barta a Kemény-regények tragikus szituációinak előkészítését látja: „fölépít a hős körül egy kiinduló helyzetet, s ezt újabb meg újabb erők beiktatásával olyan helyzetsorozattá fejleszti tovább, amelyben a hős fokozatosan ellentétbe kerül önmagával, jelleme és sorsa elválik egymástól, s ez az ellentét oly kínzó próbák sorozatává válik, amely végül katasztrófában, testi-lelki összeomlásban oldódik fel.”²⁵ Mutat ez a leírás némi hasonlóságot azzal, ahogy Kemény „politikai erőtaná”-t lehet jellemezni: „a rendszer, melyet Kemény politikai erőtanként emleget, mindig a súlygyen felé halad, melyet azonban soha el nem ér. Az emberi szenvedések egy része épp abból származik, hogy az emberek egymás törekvéseit keresztezve vagy megnehezítik, vagy lehetetlenné teszik a másik céljának elérését.”²⁶ A hős tehát önnönmagával kerül ellentétbe (Széchenyi a Batthyány-kormányban), ami katasztrófába sodorja (a független miniszterium olyan helyzetbe kerül, amit ő már nem tud tolerálni). A politikai erőműtan szabályai szerint Széchenyi törekvéseit kezdetől támadják (kereszteznek, megnehezítik), Kossuth fellépésével pedig olyan ellenfele támad, hogy lehetetlenné válik céljának elérése, s a súlygyen elérésétől egyre távolabb kerülve távozik a politikai életből.

Az ifjabb Wesselényi pályája párhuzam gyanánt másik változat. Indulatkitörései és fokozhatatlan népszerűsége csúcán börtönbe kerül, megbetegedik és kiesik a politika első vonalából, majd végleg elveszíti jelentőségét, az események túlhaladnak rajta. A párhuzamos életsorsok tehát a tragikus hős, a politikai erőműtan és egyéb képletek menetéhez is igazíthatók, egészében azonban magukon viselik a valóságos élet esetlegeségét. Amikor Barta János Kemény regényeinek tragikus emberalakjait csoportosítja, ebben a rendszerben a politikai jellemrajzok hősei leginkább az önmagukat elveszítők, az önmagukat szétzúzókat kategóriájával tartanak rokonságot.²⁷

Magának Keménynek a „párhuzamos életrajza” azért is aknázható ki kevésbé, mert 1850-ig – harminchat éves koráig – pályafutásának csak kisebbik felét, s azt is meglehetősen háttérbe szorulva élte meg. Viszont ő is zsarnokoskodott szívében eszével (ahogy Széchenyiről írja), ő is félt a kockázattól és az elköteleződéstől (azt a rettegését írta meg a *Gyulai Pál*ban, hogy ti. nem mert Széchenyi mellé állni mint lapszerkesztő), miközben képességeihez képest mindig alulmaradt. Németh László mindenestre így látja:

²⁴ SÖTÉR István, *Nemzet és haladás*, Bp., Akadémiai, 1963, 497.

²⁵ BARTA János, *Kemény Zsigmond* = KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál*, Bp., Szépirodalmi, 1967, 47.

²⁶ GYAPAY László, *Kemény Zsigmond társadalomszemlélete*, ItK, 1990/2, 228.

²⁷ BARTA János, *Sorsok és válságok (Kemény Zsigmond tragikus emberalakjai)* = B. J., *Arany János és kortársai*, szerk. IMRE László, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003, II, 73–103.

„Kemény Zsigmond jelleme, amilyen örvényes, olyan jól érthető. Belül indulat, s kifelé ügyetlenség. Befelé nagyság és boldogság vágya, szenvedélye; kifelé a közvetlen személyes érvényesülés képtelensége... Kemény gyűlöletében Kossuth iránt sok van a bukott kérőéből, aki elől egy szerinte hígabb és méltatlanabb ember ragadja el személyes varázsával, ami jog szerint őt illetné.”²⁸ Számunkra azonban nem is az ő jellemteni képlete a fontos (bár kulcsot ad emberszemléletéhez), hanem az, ahogy a két politikai jellemrajz narrátoraként önálló szereplővé, viszonyítási ponttá válik, mégha konkrét életrajzából kevés derül is ki.

Életpályájáról szükségképpen nem szólhat, annál inkább szuverén (ha nem tartanánk a nagy szavaktól, már csak Kemény miatt is, azt mondanánk: lenyűgöző) és gazdag a narrációban tetten érhető személyisége: „E sorok írója a nagy terveket nem szereti és fényes ígéretekkkel nem kecsgetet” – írja a *Széchenyi István*-ban, s az a passzus, amely a *Forradalom után* első lapján határozza meg a lehetséges modus vivendit, nagyon is összhangban van ezzel:

Én azt mondom: akasszunk egy votiva tabellát a templom falára csodás me nekülésünkért, szedjük össze vagyunk maradványait, gazdálkodjunk, szerezzünk, munkálkodjunk a körülmények közt ernyedetlenül és józanon. S ha ekként becsületes fáradságunk gyümölcsözni fog, ha a magyar az erejéhez mért vágyak által törekszik sorsának naponkénti javítására, akkor... akkor nem fogja elérni, amit álomlátói neki jóstoltak, de azért még boldog lehet.²⁹

Nagyjából a passzív ellenállásnak a többség által elfogadhatónak ítélt magatartását proponálja a szöveg, a folytatás azonban szubjektívebb:

Aki merészebb, mint én – s merészek vannak nálunk –, az neheztelhet béketanácsomért, de indignációival és harci rivalgásaival a hazát megmenteni nem fogja, valamint az sem, ki szükségesnek hiszi, hogy a magyar most hallgattassa el szívét, dugja össze kezét, feledje érdekeit, és semmi szerepet ne kívánjon, sőt el se fogadjon a birodalom újraalkotása körül. E passzivitás szintén veszélyes volna, mert a miénkkel ellenkező iránynak adhatna túlsúlyt, és természet elleni érintkezését idézhetné elő oly érdekeknek, melyek teljes kielégítésüket csak a mi megsemmisítésünk által nyerhetnék.³⁰

Ez a politikai magatartás vezet el majd az 50-es évek végére a nemzet regenerációjához: mind új forradalom szervezésének, mind a félrevonulásnak az elvetésével. Ennek a közösségi, etikai pozíciónak a kialakítása hoz irodalmi és kulturális fellendülést már

²⁸ NÉMETH, *i. m.*, 600.

²⁹ KEMÉNY, *Forradalom után*, 183.

³⁰ *Uo.*, 183–184.

az '50-es évek elejétől, s ez a pozíció az, amelyből a két politikai jellemrajz megíródik. Ezek narrátori, mérlegelő és útmutató beszédhelyzete biztosítja a deklaráció nélküli jelenlétet Keménynek, aminek révén ő is „főszereplő” *A két Wesselényi Miklósban* és a *Széchenyi Istvánban*. Párhuzamos pályaképet önmagáról nem adhat, de szinte minden beállításban (kezdve attól, ahogy az idősebb Wesselényi féktelenségeiről szól) kivethető a narrátor értékelő, sőt kedélybeli állapota is. A tudatos, instrukatív elbeszélői jelenléttől a narráció egészen lírai pozíciókig terjedhet ki, mint a Wesselényi-esszé elején:

Mennyi természetbáj, mennyi szeretet, mennyi iszony, mennyi férfiúi és történelmi gyász lebeg e kastély és széles parkja fölött, mely a szomszéd hegyek széléig nyúlik, s míg lankáján a legnemesebb gyümölcsök érnek, tetőiről a vadvizek és záporosók a megszaggatott földrepedések közül ágyúgolyót és tengeri csigákat sodranak alá, a természeti és állami nagy küzdelek emlékeit.³¹

A zsigói kastély leírása valóban a természet és a történelem szédítő távlatait foglalja be egyetlen mondatba, zsenialitása mégis leginkább abban nyilatkozik meg, hogy az elérzékenyülő gyöngédség és iszony, a gyász és a merengés nem pusztán egy lírai költeményre való látványi és emocionális tartalmat hordoz valóban tündéri egyensúlyt tartva, hanem ez a láthatatlan elbeszélő meghatározott viszonya is a Wesselényiekhez és Erdély múltjához. Annyi szeretet és annyi kínzó kötelességérzet öleli körül a táj- és múltképet, ami megmagyaráz és megemel minden ezt követő okfejtést. *A két Wesselényi Miklós* és a *Széchenyi István* tehát sokféle életrajzi, történelmi, politikaelméleti tartalmat hordoz, de mindennél érdekesebb és utánozhatatlanul eredetibb az a narrátori szerep, mely analizáló, lírai, polémikus, elbeszélő, pszichológiai stb. nézőpontok egyesítésével fest portrékat azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy az adott pillanat (1850 tavasza, nyara) nagy dilemmáira szépirodalmi formákat is igénybe vevő nemzetmentő, nemzetnevelő válaszokat adjon.

„Érzem, hogy észrevétlenül a tündérvidék emlékeinek varázshatalma alá estem, és Zsigón, mielőtt az ember történész lehetne, akaratlanul regényíróvá válik.”³² Tanulmányíró és belletrista, történész és regényíró pozíciója azonban nem esetlegesen keveredik a jellemrajzokat író Keményben, hanem azért, mert az őt szólásra készítő tragikus történelmi pillanat megragadása és megváltoztatása sem tudós értekezéssel, sem regénnyel nem látszik lehetségesnek. Az adott pillanatban a közelmúlt „óriás”-ainak életirata, megelevenedő alakjuk az, melynek relevanciája és szuggeráló ereje van, s melynek révén Kemény önmagából is a nemzet számára legfontosabbat tudja adni. Nyilvánvalóan a közvetlen, politizáló odafordulás helyett választja ezt a műfajt, de tudva, hogy előadása nemcsak a cenzúrára van tekintettel, hanem lényegénél fogva többet tud így elmondani, mint politikai irattal, történelmi tanulmánnyal vagy regénnyel.

³¹ KEMÉNY, *A két Wesselényi*, 7.

³² *Uo.*, 9.

Többlete pedig nem pusztán szépirodalmi eszközeiben rejlik, hanem a közvettség gazdagító, gondolatébresztő övezetei által. Mind Wesselényit, mind Széchenyit gyakran jellemzi közszerelőként, szónokként, de az egykori személyes kapcsolat távolítást igényel. Az egykori szem- és fültanú elvonatkoztatni akar, nemcsak időtálló műalkotás kedvéért, hanem a heves érzelmi reakciók objektíválása céljából is.

Külön tanulmány szólhatna a politikai jellemrajzoknak az akkori rendőri-állami szervekhez, illetve a cenzúrához fűződő viszonyáról. A narrátor nemcsak a magyar közvéleménynek címezi mondanivalóját, hanem a hatalmat is igyekszik meggyőzni a magyarság monarchikus, nem forradalmi természetéről. Eközben pedig finom célzásokat tesz arra, hogy nem azt és nem úgy írhatja, amit gondolatai és érzései diktálnának. A Wesselényi-esszé elején utal arra, hogy „mostani viszonyaink mellett minden érintkezés Erdéllyel nevezetes akadályokba ütközik”, s ebben is benne van, hogy általában is nem a mondandót, hanem a mondhatót adja. Legalábbis sok mindent kell elhallgatnia (Bécs szőszegéseit, törvénytíró manővereit), ugyanakkor, amit kimond, annak igazságát és őszinteségét nemigen lehet kétségbe vonni. A narrátor tehát (rejtett célzásokkal) ad hírt magáról, arról a rendőrhatalósággal, cenzurálisan is korlátozott mozgásterről, melyben alkot. A '49-es megtorlásokról, az önkényuralmi rendszer morális szintjéről igaz csak áttételesen, de félreérthetetlenül nyilatkozik: „De tárgyamtól eltérően, talán egy állatbarát beteges érzései-be merültem, mi nincs helyén, kivált egy olyan korszakban, midőn az emberbarátok érzései is ki kezdnek menni a divatból.”³³ Ez az elbeszélői megszólalás drámaiságához járul hozzá, ami értekező prózáját amúgy is átjárja, amennyiben gondolatmenetet dramatizál, érveket állít szembe.³⁴ A narrátor tehát fenyegetett helyzetben ír, nem lehet spontán, ezért a hagyományos (referenciális) elbeszélsmóddhoz képest a felszín szétroncsolása nélkül trükkökkel és önreflexív gesztusokkal készíti éber olvasásra a befogadót, ha nem akarja gyanútlan és sok rejtett célzást nem appercipáló olvasásmódra kárhozhatni.³⁵

A vallomásos elemek mindemellett hézagtalanul felelnek meg annak, amit az adott szereplőről, ezúttal Széchenyiről ír: „benne valamint az értelem, úgy a képzelő erő és az érzés folytonos működésben és gyakori antagonizmusban volt”.³⁶ A jellemrajzok varázsát, intellektuális izgalmát részben ez adja: pályakép és lélektani elemzés sűrűn van átszőve magára Keményre (is) érvényes jellemzőkkel, tehát párhuzam és ellentét szinte bekezdésenként kerül kapcsolatba. Ellentét annyiban, amennyiben Kemény ugyan sokszor önmagát faggatja, amikor Wesselényit vagy Széchenyit akarja megérteni, de az analógia mellett helyzet és korpillanat különbözősét is játékba hozza: „Én utcai népsze-

³³ *Uo.*, 20.

³⁴ SZEGEDY-MASZÁK, *i. m.*, 357.

³⁵ Akár XX. századi narrátori megoldások módszereinek alkalmazása sem volna lehetetlen tüzetes vizsgálat során, hiszen ilyesmire sokfelől nyerhető inspiráció. Lásd Pekka TAMMI, *Studies in the Style and meaning in Nabokov's novel Lolita*, Helsinki, 1977, 49–50.

³⁶ KEMÉNY, *Széchenyi*, 126.

rűséget sohasem kerestem. S legkevésbé van okom most hízelegni a pártoknak, midőn az elfogultság is sejteni kezdi, hogy nem a régi pártok, hanem minden hű magyar egyesített törekvései emelhetik föl a hazát.”³⁷

Az első személyű indítás, a jelen politikai helyzetre történő célzás, s az ebből folyó nemzetpedagógiai instrukció Széchenyi életútjához és programjához kapcsolódik, megvalósítva ezzel a két jellemrajz egyedi, ismétелhetetlen bravúrját: a kor géniuszainak életpályáját követi végig, gondosan számításba vesz párhuzamokat és ellentéteket, előzetesen tisztázva eme nemzetstratégiai válasz-megoldásokhoz fűződő szubjektív viszonyát, hogy aztán egy közösségi feladat érvényessége és fontossága legyen a politikai jellemrajzból kiinduló gondolat sor célja és értelme. Mindezt annyi narrátori alak- és modorváltozattal, annyi epikai és történelembölcseleti elmeéllel, hogy az olvasó egyszer s mindenkorra szórakozáshoz jut, s csak a legvégén ismeri fel, hogy lehetetlen nem azonosulnia Kemény értékrendjével és instrukcióival.

LÁSZLÓ IMRE

Parallèles et contrastes dans les brochures de Zsigmond Kemény

Les deux ouvrages de 1850-51 intitulés *Les deux Miklós Wesselényi* et *István Széchenyi* sont nés dans l'esprit de la polémie tout en interprétant la catastrophe de 1849, ces brochures sont influencées par l'ouvrage de Plutarque (*Vies parallèles des hommes illustres*). On remarque la confrontation non seulement des deux Wesselényi, mais de Wesselényi et Széchenyi, en plus celle de Kossuth avec ces deux personnes: Kossuth, dont le comportement a servi d'un modèle possible illustrant la pensée politique des décennies passées. Ce n'est pas le programme de Kossuth qui est critiqué par Kemény, mais sa rhétorique qui rend la nation présomptueuse. En même temps la carrière de Kemény peut être considérée comme un exemple de parallèles et de contrastes, car jusqu'au printemps de 1848 sa conviction est pareille à celle de Kossuth, mais quand Széchenyi lui demande de le suivre et de rédiger un journal suivant ses propres aspirations, il le refuse. Comme en ce temps-là la moitié de la population de la Hongrie n'est pas de nationalité hongroise, Széchenyi est convaincu de la conservation de la couronne et du roi hongrois (l'empereur Habsbourg) qui assure l'intégration territoriale. (En 1848 les croates, les serbes et les roumains ont protesté par des insurrections armées pour ne pas s'intégrer à la Hongrie indépendante.) Dans ces deux brochures de Kemény – dans l'esprit de sa conception traitée ci-dessus – se crée le compromis austro-hongrois en 1867, basé sur un fond constitutionnel et historique.

³⁷ Uo., 272.